

SZEMLE

FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA UKRAJNA TÖRTÉNETE

Budapest, Bölcsész Konzorcium – Szeged, JATE Press, 2006. 249 p.

2006 decemberében jelent meg Font Márta és Varga Beáta *Ukrajna története* című egyetemi tankönyve. A mű létrejöttét üttörő vállalkozás, a kötet hiánypótló a magyar felsőoktatás bölcsészettudományi karain tanuló hallgatók számára, elsősorban a történelem, orosz, ukrán szakos diákok részére. Ukrajna történetéről a kezdetektől a második világháború végéig tartó összefoglalás, tudományos igényű összegzés magyar nyelven eddig nem készült. Külön kiemelendő, hogy a könyv létrejöttét a felsőoktatás szerkezeti és tartalmi fejlesztése érdekében létrehozott Nemzeti Fejlesztési Terv keretében, az Európai Unió támogatásával jelent meg. A könyvborító sárga-kék alapszínei az ukrán zászló színeit tükrözik, az ukrán címer középső szimbóluma a középkori grivnák veretét ábrázolja.

Font Márta, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanárának több mint három évtizedes, a felsőoktatásban eltöltött szakmai, oktatói, vezetői szerepét csak méltatni lehet. Kutatási területei között kiemelkedő jelentőséget kap – a korai magyar történelem, a krónikakutatás mellett – a középkori orosz történelem, Ukrajna középkori gyökereinek és történetének vizsgálata. 1995-ben hiánypótló monográfiaként jelent meg az Oroszország, Ukrajna, Rusz (Bevezetés a keleti szlávok történetébe) című könyve, melyet 1998-ban újabb kiadás követte a Balassi Kiadónál. Egy évvel korábban látott napvilágot az Oroszország története nagy monográfia a Maecenas Kiadó gondozásában, melyben Font Mártának a Kijevi Rusz és a Rusz régiói fejezeteket köszönhetjük. A kötet másik szerzője, Varga Beáta a Szegedi Tudományegyetem Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területének meghatározó eleme az újkori orosz–ukrán kapcsolattörténet, Ukrajna története a 17–18. században. Az ismertetett könyv előfutáraként jelent meg 2004-ben a szerző tollából a szegedi JATE Press kiadásában az Orosz–ukrán konfliktus a perejaszlvi egyezménytől az andruszovói békéig (1654–1667) című kötet.

A könyv egyértelműen két részre bontható. Font Márta Ukrajna középkori gyökereit tárgyalja a kezdetektől a 15. század végéig a 7–104. oldalon. Varga Beáta a 15. század végétől a második világháború végéig összegzi Ukrajna történetét a 105–229. oldalon.

A kötet bevezető részében Font Márta Ukrajna középkori gyökerei vizsgálatának problematikáját tárgyalja a történetről szemszögből. Előljáróban leszögezi: az „Ukrajna” szó mint területi megjelölés már a 13. században „határvidék” jelentésben szerepel, de ez a határ nem kötődött egy meghatározott földrajzi térséghez. Felmerül a kérdés, vajon milyen szempontok mentén lehet megírni egy olyan mai ország történetét, melynek régebbi és mai területe között nem mutatható ki folytonosság? Az egyik az ukrán nép genezise, a másik a Kijev környéki terület politikai hovatartozásának alakulása. Font Márta megoldása kitűnő, meghatározó szempontnak tekinti a nyelvi-kulturális identitáson alapuló közösségtudatot, és ennek határait körvonalazza. Az ukrán történelem kezdete a szlávok kelet-európai megjelenéséhez, illetve a szláv népesség differenciálódásához (13–14. század), a keleti szláv tömb elkülönüléséhez köthető. A középkori Ukrajna gyökere egybeesik a keleti szlávok közös történetével, az orosz, a belorusz nép etnogenezisével, és a Kijevi Rusz államalakulathoz köthető. Az ukrán nép történetére vonatkozóan a szláv–varég elemek mellett a szeppei nomádok államalkotó szerepét hangsúlyozza a szerző.

A könyv középkori fejezetei további három egységre tagolhatóak. A középkori államiság megtestesítője: a Kijevi Rusz című fejezet részletesen tárgyalja a Rusz korai történetének fő vonulatait. Nagy szerepet kap az államszervezés problémája, a dinasztikus uralom keresztény legitimációja, a monarchia megeremelésére tett kísérlet, a részfejedelemségek formálódásának kora, majd a gazdasági élet színterei (kereskedelem, településtörténet), a lassan tagolódnak társadalom felépítése, a bizánci kultúra jelenléte, hatása az életmódra, mentalitásra, művelődésre.

A könyv következő egysége a Rusz régióinak történetét, önállósodását, a regionális különbségek kialakulásának okait, a szeppei népeknek – különösképpen a kunoknak – a részfejedelemségek formálódásában betöltött szerepét vizsgálja. A tatárjárás előtt a 12–13. század fordulójára Kijev háttérbe szorult, a perifériákon új hatalmi központok szilárdultak meg. Ukrajna történetére vonatkozóan két államalakulatot emel ki Font Márta: a Halics–Volhíniai, illetve a Csernyigovi Fejedelemséget. Az előbbi fontos állomást és összekötő láncszemet jelentett a Kijevi Rusztól az ukrán terület kialakulásáig. A fejedelemség szoros dinasztikus és diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn a szomszédos nyugati országokkal. A Csernyigovi Fejedelemség a szeppei népeivel állt közeli viszonyban, a tatárjárás következtében megpecsétlődött sorsa, területét az Arany Horda foglalta el.

A következő alfejezet a Halics–Volhíniai Fejedelemséggel foglalkozik a 15. század végéig, és betekintést ad a Lengyel–Litván Királyság keleti végvidékének történetébe. A Halics–Volhíniai Fejedelemség rövid életű önállóságának létrejöttével lehetőség nyílt a tatár politika és a nyugati orientáció közötti

lavírozásra. A 14. század folyamán a részfejedelemség területe eltérően alakult: Volhínia a litvánok, Halics a lengyelek uralma alá került 1340-ben, és a krewói unió (1385) után a lengyel–litván állam részévé vált. A lengyel uralkodó azonnal hozzáállott a római egyház megalapozásához, megindult a nyugati misszió. A határvidék („ukraina”) mind a lengyelek, mind a litvánok számára a haderő háttérbázisát jelentette, ennek eredményeként jött létre az ukrainai területeken a szabad kozákság. Meghatározó a terület vallási orientációja, mely a keleti szláv hagyományok továbbélését mutatja, és a Moszkvai Rusz felé irányul. 1458-ban megtörtént az orosz metropólia végleges kettéválása: a Rusz déli-nyugati területein, amelyek a lengyel–litván állam részét képezték, nem ismerték el a Moszkvában megválasztott metropolita hatalmát, és Konstantinápoly jurisdictióját részesítették előnyben.

Font Márta az általa megírt időszak legkiválóbb magyarországi ismerője és kutatója. Kiemelkedő forrásismerete, a külföldi szakirodalom pontos adaptálása emeli a kötetet magas színvonalra. A tudományos szemlélet mellett közérthetően, logikusan felépített tézisek mentén, gondolkodásra serkentve ad betekintést Ukrajna középkori történetébe.

A tankönyv második részében Ukrajna történetét követhetjük végig a második világháború lezárásáig. Először a kozákság kialakulásának és felemelkedésének történetét tárgyalja Varga Beáta a 15. század végétől 1648-ig, a perejaszlavli egyezmény megkötéséig. A szerző a kozákság önszerveződésének formaváltozásait négy periódusra osztja. A korszak végére körvonalazódik a kozákság három típusa: a magánföldes-űri, az állami vagy lajstromozott és a „szabad kozákság”.

A könyv következő részeiben az ukrán autonómia kérdése kerül előtérbe. Az autonómia előtörténetének meghatározó eseménye az 1569. évi lublini lengyel–litván unió, melynek eredményeként a lengyel pánok kiterjesztették a fennhatóságukat az ukrán területekre is, illetve egyháztörténeti vonatkozásban az 1596-os breszti unió színt legitímálta a görög katolikus egyház létrejöttét. Bogdan Hmelnyickij mozgalmanak (1648–1654) fő célkitűzéseiben a Lengyelországtól való elszakadás és az ortodox egyház védelme fogalmazódott meg.

A kötet legrészletesebben kidolgozott fejezete „Az autonóm Ukrajna, a hetmanátus kora 1654–1764”, mely a szerző szűk kutatási területét és a kozákság önszerveződésének utolsó nagy szakaszát érinti az 1780-as évekig. A 17. század közepén a Dnyeper menti kozákok szembekerültek a lengyelekkel, és Moszkvával keresték a kapcsolatot. A korszak jelentős politikátörténeti eseménye az 1654-es perejaszlavli egyezmény és a cári kormányzat által kiadott Adománylevél megszületése. Varga Beáta széles körű autonómián alapuló hűbéri viszonyként értékeli az ezek nyomán létrejött kapcsolatot. Az ukrán hetmanátust jelentős autonómiával ruházták fel, a hetman a cár régecsként kormányozta Ukrajnát. Az orosz uralkodó viszont nem mindig tudta joghatóságát érvényesíteni a Zaporozsjei Had felett. A kozák vezetők patrónusi viszonyként értelmezték az 1654-es eseményeket, amelyben Ukrajna elismerte az orosz uralkodó védnökségét, adót fizetett, hogy cserébe fegyveres segítséget kapjon a lengyel–litván állam ellen. A perejaszlavli egyezményt Moszkva kiváltságlevélként kezelte, az ukrán területekkel történő egyesülést pedig az ukránok behódolásának tekintette.

Az újabb meghatározó eseményt Ukrajna történetében az 1667-es andruszovói béke megkötése jelentette, melyben az orosz cár kiegyezett a lengyel–litván kormányzattal, és a Dnyeper mentén felosztották egymás között Ukrajnát. A bal parti területek Oroszország kötelékében maradtak, míg Nyugat-Ukrajna hivatalosan is visszakerült a Rzeczpospolita, a lengyel–litván nemzeti köztársaság kötelékébe. A következő alfejezetek a kettéosztott Ukrajna történetét, Iván Mazepa szerepét, a hetmanátus társadalmát, gazdaságát, szüneteltetésének okait, majd annak végleges, II. Katalin nevéhez fűződő, 1764. évi felszámolását, a kozák autonómia teljes megszűnését mutatják be. A könyv utolsó fejezeteiben Ukrajna mint orosz és osztrák provincia történetét (1764–1914) vizsgálja a szerző. Részletesen elemzi Ukrajnának az Orosz Birodalomban és a Habsburg Monarchiában elfoglalt helyét, szerepét, említést tesz az ukrán nemzeti mozgalomról. A kötet utolsó két fejezetében Ukrajna történetének 1914 és 1939 közötti eseményei és a második világháború rövid politikátörténete olvasható.

Varga Beáta a 17–18. századi autonóm Ukrajna történetét, a hetmanátus korát kiemelkedő tudományos színvonalon mutatja be. A könyv második részének utolsó két fejezete, főként Ukrajna 20. századi története jóval rövidebb, kevésbé részletes kidolgozású, és főleg az eseménytörténet leírására szorítkozik.

A kötet bibliográfiái anyaga gazdag, bő tájékoztatást nyújt a forrásokról és a külföldi szakirodalomról. A precízen elkészített térképmelléletek nagymértékben emelik a könyv színvonalát. A kötet a vállalt feladatot maximálisan teljesíti: átfogó kép rajzolódik ki Ukrajna történetéről a kezdetektől a 20. század közepéig.